

O BOI E O PAN OU A CAPITALIZACIÓN DO TRABALLO

Por: José Manuel DopazoEntenza

Colaborador externo do Instituto da Lingua Galega
(Universidade de Santiago de Compostela)

... mira, é un carro de toxo!, leva un carro de toxo, non mira[s]?, e esta é a vara de bois, <risas> leva o boi equí, este é o boi, mira, e o carro de toxo...

Coma un neno pequeno, o Señor Fransisco fascinábase por calquera imaxe que o sacase do seu día a día e o reintroducise no mundo da súa infancia. Tiña xa 95 anos, un 3 de xaneiro de 2011. Foi entón que a fotografía dun boi tirando por un carro cargado de toxo o transportou de novo aos elementos máis efémeros do cotián.

... e[s]ta é a vara, que se levaba unha vara, a vara pór bois... e a vara equí leva un pico, chámalle un pico pa pica-lo boi, esí unha punta ghrande... e acá, na punta de riba, sáca[s]lle a cabeza e de[s]pois límalala ben, farlle un pouco de punta pa que anden... pa pica-lo boi pa que anden!

Home levando un boi, coa vara na man. Arquivo Mörling

Era traballo de cativas e cativos ir ao monte cogando. O Señor Fransisco naceu no Cucorno o 18 de abril de 1915 e, ante a imaxe dun carro cargado de toxo, a súa mente revolveuse ligando pensamentos, lembranzas, sentimentos... Estábame a transportar até os primeiros anos da década de 1920, cos seus compañeiros de falcatruadas, no monte, cogando. Levábame a unha illa deserta de árbores e ategada de pequenos mamíferos, aves, renxidos de carros e centos de persoas que a pateaban como diminutas formigas no seu labor diario. Para el era a infancia e a adolescencia, para min a porta aberta a un mundo do que descoñecía até a máis usual das palabras.

... o boi é como aghora eu mais tí: fala e ten o seu nome... o boi ten nome e chaman e vén e son a.domésticos, si... e ó labrar.e, ou ó carro van solos... o boi xa cando tiña un par di anos de traballar vai solo... moi domésticos...

O boi era a figura que o ligaba á súa illa. Rexeitaba a maquinaria que veu máis tarde, pois eliminaba todo contacto con eses seres maxestosos que formaban parte da familia. Comían do mesmo millo que botaban e arrendaban xuntos. Durmían baixo o mesmo teito e descansaban ao baldío nas interminábeis mañás da súa nenez. Medraban un a carón do outro.

... unha terra coma a nosa levábanos un mes cun boi porque vai un solo... ten que ir un boi solo porque, ó labrar.e, ten que deixar un sitio pa ir o animal e maila máquina... dábase un regho si e outro non, un regho botába[s]lle millo e outro non, non sabes?, de ter dous.e, levaba[n] millo dous, un non, pa i-la máquina por elí... así é como cavabas...

Despois viñeron as vacas, que foi unha evolución, pois tiraban do arado e daban leite e cría. Con todo, non respondían tan ben como os bois. Carecían do sentido do labor ben feito. Non ían ao rego coa docilidade dos seus parentes bovinos.

... pero nós aghora era unha vaca, no?, e había que chamala... pisábache o millo... e tiña[s] que chamar a vaca pa que non pisara o millo, eu e maila muller.e, pois aghora, ultimamente, tiñamos t[r]inta ferrado[s] de terra... pois or dou[s] solos traballábamos todo!, mi ma, a[r]mabas e xa ibas ti co leghón dehpoi[s] po[r] riba...

As vacas trouxéronse porque corrían máis ca os bois, malia teren menos forza. Así podíanselles enganchar as sementadoras, que eran menos duras que o arado, e reducir o tempo de labor. Un avance na capitalización do traballo agrícola e un retroceso nas relacións sociais e co medio animal. Deste xeito, foron desaparecendo os bois e, con eles, morreu a complicidade entre o animal e o humano.

... claro po[r]que a máquina non che deixa ouvir ben... pero en medio día xa levabas un prado, xa, cavado ca máquina... pois, se non, habías traballar... aghora había sembreras tamén pa sembrar.e... levaba coma un tubo e iba andando e iba soltando o millo, non?, pero nó[s] non-a tiñamos inda... dan mal resultado!,é esí... se fora bo, pero...

Dan mal resultado. Como non o habían dar? Perdíase por completo a conxura co boi. Diluíase cada vez máis o labor común na labranza coas veciñas e veciños. Deixábase de establecer as relacións de amizade e mesmo a colaboración na vida comunitaria para se esfarelaren de todo e romperen os lazos que unían a sociedade nunha soa familia. E nesa sociedade entraban tamén os animais. Os bois. Camaradas no día a día. Esforzábanse cos humanos de maneira case simbiótica para un beneficio común.

Labrando con vacas nas Xabreiras. Arquivo Mörling

... nó[s] tiñamos monte no Sentulo —é unha colleita do tuxo pa unha meda coma on mundo, vinte carro[s] de toxo—, é o que che disía eu, que tiña un carro de toxo pa de[s]pois fase-la labransa... e recollía pa todo: pa labrar, pa sementar, pa arrendar... e a cavar dende marso a alá a maio, san xoán ou santiagho, e xa non cullía máis toxo... tiña que culler tudo xunto... fasía unha meda e estraba o[s] quinteiros de toxo... estrábamnos sempre e as cuadras dos animais tamén pa faserlle a cama e mái[s] pa faser abono pá terra... o de animal é o millor abono que había, tiña moito má[i] r corpo porque sempre fai peso...

A mesma convivencia que se daba cos bois, tamén se levaba a cabo coa terra. O labradío fornecía alimento, o baldío pasto e o monte madeira. O toxo era fundamental na vida da Illa até o último terzo do século XX. O alimento principal era o millo. Empregábase para o sustento de todas as almas da casa, incluídos bois, vacas, porcós, xenas e galiñas. E con el facíase o pan, que era a base da alimentación humana.

... de toxo era a leña pa coser, xa che digho, pa o forno...leña ghrande, a mái[s] ghrande era pa coser no forno, porque tiña que quentar ben o forno pa coserche ben o pan... porque botaba[s] moito pan, botabas trinta e tantos quilos ou corenta no forno e fasíase tres ou catro pans de dúas

paladas, non sabe[s]?, ca pa do forno metías unha e dehhpois metíala enriba doutra, a dúas paladas, van á altura...

O pan supuña un traballo laborioso. Artesanal. Minucioso e reiterativo como as filigranas dos códices medievais. Custoso como o bordado dun mantón de Manila. Unha receita que ía alén da propia receita. Saber herdado, calado, implícito. Feminino, por suposto. A cantidade exacta. A temperatura precisa. O momento idóneo. E os pequenos detalles. Un bolo na porta mentres se preparan as bolas grandes, mentres se deixa baixar a temperatura. A cultura de compartir coas crianzas, cos vellos e coas veciñas...

...de[s]pois bolos á porta, un que lle chaman o chusco, á porta, un dunha palada, sabe[s]?, aquel sacábalo xa... pero de[s]poi[s] sacábalo e tiñamos que tapar ben o forno, prensado con bosta do boi, coma semento, era natural.e!, se non, entráballe o aire... tíñalo que tapar coma se fora un llano dunha casa...

Facíase o pan para os oito días. Nalgunhas casas eran quince. O forno tiña que ser amplo como para non ter que gastar máis leña, sobre todo no inverno, que se precisaba para manter quente a casa. O primeiro era un boliño pequeno, o *chusco*, que se cocía xa na porta mentres se preparaban e se ían introducindo as bolas grandes. Era o caramelo máis gustoso para as pequenas e pequenos da casa. E o forno tapábase coa bosta do boi. De novo o boi artellando a vida diaria. Facendo parte do labor mesmo dentro da casa. Máis un da comunidade.

Interior dun forno no Centulo en 2013. Arquivo Dopazo

...pero mínimo t[r]inta quilos de fariña cosíase sempre... onde hai xente, tiña que ser así... case cosía a vinte quilos ou a des, pero esta casa, a de Melide, de t[r]inta pa riba tranqüilo...

Cocíanse trinta quilos de pan de millo, cun de trigo ou centeo mesturado facendo fermento. O trigo era o que ligaba a masa coma os elos de calquera sociedade madura. E o fermento facía medrar. Unha fermosa metáfora que se escribe soa. E ese trigo, tan importante para a unión da masa, deixouse de producir na Illa porque non saía rendíbel. Externalizouse. Os ollos do Señor Fransisco abáixanse, *verdes como el trigo verde*, que diría Rafael de León. E fano agromar de novo, aquel trigo verde, a través das súas palabras..

... eu acordo ir ao trigho na Illa, pero agora perdeuse... o senteo si, o senteo botouse sempre, porque era a mistura do pan... dese pan que che digho que se fasía... tiña que botar polo menos un quilo de senteo, non sabes?, un quilo de foriña que se moía alí, á mó, co cadamullo, sabes?, iso era pa meterlle pá levadura po[r]que, se non, o pan non sabía, non ten ligha, de[s]faise, e tiña que levar o fermento que lle chaman, que xa quedaba dunha amasadura pa outra...

O centeo denomínase pan en boa parte da Galiza interior. Foi a mantenza da nosa sociedade durante séculos. Igual que o trigo e o millo na costa. Sabían ben os falanxistas durante Guerra Civil e a ditadura. Por iso, cando a xente desta illa ía buscar millo a Bueu, requisábanlle todo o que mercasen.

... elí vivíase ben, había que traballar, era a vida exclava... pero tamén había quen pasou moita falta, eh... home, daquela tamén houbo miseria alí, porque como non tiñan terra, tiñan que pasar

fame... e houbo un ano que inda se ghanaba[n] cartos e íbase comprar millo e n' o había, que foi cando foi o tema da requisa... e estaban eses carabinieri que non che deixaban pasar.e... porque ibas arriba á aldea e comprabas millo, pero ó topa-lo camión, sacábancho... sacábancho!, e moitos, claro, iban e n' o había e tiñan que pasar fame... aghora, o que tiña pan, era a vida escrava, pero vivíar ben...

Vivíase ben. E non como unha idealización de tempos pasados. O Señor Fransisco sabía de verdade o que era pasalas estreitas. Estivera destinado na fronte de Madrid e na de Zaragoza, baixando o Ebro até a chegada a Barcelona. Viviu da terra e do mar na Illa de Ons, polo que coñecía o que era unha vida escrava. Mirou a morte aos ollos en numerosas ocasións. E aínda así sorríulle sen medo. A solución era a axuda mutua. Dar cando alguén necesita e recibir se non se ten abondo. Traballo comunitario para reducir esforzos e non agardar nada a cambio.

... viviamos acá, na punta do Sentulo en todo, ó norte... e teñen vido, que tiñamos unha mó boa... aí teñen vir moído a corenta quilos de millo, si... cuarenta quilos teñen vido cos sacos ó lombo... ó final, cando había mal tempo, había que moer pa faser unha bola...

Había que moer para comer. O pan como eixo central da vida. O millo e a fariña como columna vertebral da sociedade traballadora. E os muíños manuais, as *mós*, xirando en comunidade, reducindo esforzos, compartindo recursos. Botábase man destes aparellos en última instancia, pois era máis doado moer nun muíño de auga. Ademais o resultado non era o mellor, pois saía a fariña moi gorda, que apenas valía para comer.

... había mós, non sei se sabehh como é unha mó, coma a que ten éser muíño[s]... de[s]poi[s] tiñan un portigho arriba cun cadamullo ou dous cadamullos e un home a tirar dun lado e outro doutro... esí antre dous e ten movido hasta tres na mesma mó... de[s]poir levaba coma unha ancarella que move o po[s]tigho ese... a mó iba empatada eí e andaba asima, rodaba ensima do portigho ese... e tiña pa baixala, porque levaba abaixo unha teca pa baixala e erghela, coma unha palanca, pa cando iba, se cadra, moi viva a fariña, baixába[s]lle... e cando peghaba na pedra, subía... metía[s]lle unha fura por baixo á palanca e subía a mó pa riba...

Casa do Señor Fransisco. 1970ca. Arquivo Fernando Alonso

Compartir é vivir. E o importante é vivir, non sobrevivir. Sobrevivir ten unhas implicaturas demasiado fortes como para que o débil corpo humano as poida soportar prolongadamente. Vivir é ter un manto dondo sobre o que poder caír en caso de necesidade. Facemos parte desa rede de seguridade e é a propia rede a que nos ampara. En como vivir está a chave do éxito como sociedade. Non podemos abandonar os coidados da xente que temos próxima e tampouco dos animais que forman parte desta nosa familia.

... se iba mái[s] ghordo, para comer non valía... onde se moía moito é pós animais... pós animais anque fora trillada era ighual, pero pa comer non, que era moi viva... levaba trinta e tantos quilos a moer pa comer.e... e de[s]poir levaba, se cadra, vinte pós animálehh... comían tanto os animálehh coma nós... e nós tiñamos catro bois... catro!!, á primeira... era unha vida...

Por suposto que era unha vida escrava. Unha existencia dura e de muito traballo. Mais a caso non o é tamén a que temos hoxe? Dedicamos unha cantidade de horas excesiva a un oficio do que non sacamos máis rendemento que o económico. E despois reverter eses cartos, precarios, en mercar cousas que non enchen o baleiro que nos deixa o sedentarismo e a vida apartada da comunidade máis próxima. Esta é unha existencia máis dura, malia estar libre de tanto esforzo físico. O Señor Fransisco tiña claro. Calquera persoa que vivise a época dourada desta illa tamén o ratifica. Antes a xente era como unha familia. A Illa de Ons era toda unha familia. E esa é a clave da vida.

... porque, claro, xente na Illa había moita... na Illa cheghámo[s]lle a ser a catro e a sincosentos... aghora no[n] hai ninkén... a xente morreu e outra marchano moito pás Américas... e casa[s] éramos setenta e tantas ou ochenta casas... contando a escola, ben ochenta habería...

Eu limiteime a ser mero comentador destas poucas palabras recollidas hai máis de dez anos. A idea non é miña. Non é nova tampouco. Cómprenos frear o tempo, ralentizalo e debullar cada momento. Estrullalo coma un acio maduro. E beber do coñecemento herdado. Facelo noso. Levedalo co fermento do saber novo. Avanzar sen pisar nin esquecer o pretérito. Somos porque outra xente foi antes ca nós. Armaron o tramado da sociedade pola que transitamos. Todo a base de reflexión. De proba e erro. Por suposto que non era unha vida doada nin perfecta. Mais foi a que nos trouxo até aquí.

Apaguei a gravadora despois de facer provisión de historias de vida e relatos do cotián. O Señor Fransisco, antes de xantar o cocido que Siña Benedita facía a lume lento na cociña de ferro, aproveitaba para partir leña e arrombar a horta próxima á casa. Eu prestáballe a miña axuda no que necesitase, pois aprendera del que o máis importante era compartir o tempo, o saber e o esforzo. Con todo, rexeitaba esa cooperación, pois dicía que para el non supuña un traballo. Máis ben era a súa maneira de lle dicir á morte que aínda estaba aí. Convertérase nun xeito persoal de afrontar o individualismo presente. Así, legaba o común a esas poucas horas compartidas no sofá do comedor vendo fotografías da súa illa arelada.

O Señor Fransisco e Siña Benedita en 2013. Arquivo Dopazo

COLABORA
ACTIVIDADES:

Concello de
BUEU

